

ДОЎГІ ШЛЯХ ВЯРТАННЯ ПАМЯЦІ,

або Чаму гісторыя Трасцянца застаецца яшчэ недасказанай?

Паводле ацэнкі, зробленай
Надзвычайнай дзяржаўнай камісіяй
(НДК) у жніўні 1944 года, колькасць
ахвяр Трасцянца складае 206 500. Гэта

месца самага масавага знішчэння людзей на тэрыторыі Беларусі і наогул былога СССР у гады Другой сусветнай вайны. Яно аб'ядноўвае некалькі аб'ектаў. Побач з Малым Трасцянцам быў створаны лагер прымусовай працы, які задавальваў патрэбы акупантаў. Тут дзейнічалі асфальтавы завод, лесапільня, млын, шавецкая, кравецкая, сталярная і слясарная майстэрні, буйная сельская гаспадарка. Жыццё прымусовых работнікаў было нядоўгім, знісіленых ахвяр забівалі...

ПАКУТНАЕ МЕСЦА

Мінская абласная камісія садзейнічання НДК пачала работу ў Малым Трасцянцы пасля вызвалення тэрыторыі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Узначальваў яе генерал-маёр Васіль Казлоў. У дзейнасці камісіі акрамя судовых медэкспертаў бралі ўдзел беларускія пісьменнікі Міхась Лынькоў і Кандрат Крапіва. Адрозна ж на папалішчы адрозны на ўскраіку былога калгаса імя Карла Маркса былі знойдзены сотні абгарэлых трупаў.

СТАР. 6

ДОЎГІ ШЛЯХ ВЯРТАННЯ ПАМЯЦІ...

(Заканчэнне.

Пачатак на 1-й стар.)

Ва ўрочышчы Благаўшчына, што знаходзіцца за 1,5 кіламетра ад вёскі Малы Трасцянец, камісія па расследаванні злачынстваў, здзейсненых акупантамі, знайшла 34 ямы — магілы, запоўненыя чалавечымі астанкамі і попелам. Тут масава растрэльвалі ахвяр, у тым ліку прывезеных у Мінск грамадзян Германіі, Аўстрыі, Чэхіі і іншых еўрапейскіх краін. Забітых закопвалі ў загадзя падрыхтаваных вялікіх равах. У 1943 годзе, каб схаваць сляды злачынстваў, спецыяльная зондэраманда прымушала вязняў ускрываць магілы, крукамі даставаць адтулі цэлыя забітых і спальваць...

Трэцім месцам знішчэння было ўрочышча Шашкоўка, дзе ахвяр спальвалі ў крэмацыйнай печы.

ПЕРАД «БРАМАЙ ПАМЯЦІ»

Нагледзячы на тое, што на тэрыторыі, дзе ў гады вайны чыніліся масавыя забойствы, былі ўсталяваны сціплыя помнікі, пра гісторыю Трасцянца доўгі час было мала вядома. Вырасталі пакаленні мінчан, якія нічога не ведалі пра гэтае месца, пакуль у пачатку 2000-х гадоў на дзяржаўным узроўні не было прынята рашэнне аб стварэнні мемарыяльнага комплексу «Трасцянец». Першая чарга мемарыяла і яго асноўная кампазіцыя «Брама памяці» былі ўрачыста адкрыты 22 чэрвеня 2015 года. А ўлетку 2018 года падчас адкрыцця другой чаргі на месцы масавых расстрэлаў ва ўрочышчы Благаўшчына прысутнічалі прэзідэнты трох краін: Беларусі, Германіі і Аўстрыі.

Трасцянец стаў помнікам агульнаеўрапейскага значэння. Выйшлі зборнікі дакументаў і кнігі, прысвечаныя трагедыі, якая тут адбывалася. Па комплексе ладзяцца экскурсіі. Але гісторыю Трасцянца яшчэ не даказана, і нам трэба працаваць з культурай памяці. Засталося шмат пытанняў. Большасць імён ахвяр невядомая. Немагчыма прасачыць, праз што падарзілі людзі, якія былі тут знішчаны.

«Любы помнік — гэта ўвекавечанне пэўнай падзеі, гісторыі на дзяржаўным узроўні. У Трасцянцы можна расказаць пра знішчэнне яўрэйскага насельніцтва — мінскага і еўрапейскага. І цяпер акцэнт робіцца мена-

віта на гібелі грамадзян еўрапейскіх краін. Але тут знішчаліся і мінскія падпольшчыкі (і вельмі шмат), партызаны, мірныя жыхары», — заўважае **загадчык аддзела ваеннай гісторыі Беларусі Інстытута гісторыі НАН Беларусі Алексей ЛІТВІН**.

Разнастайныя катэгорыі вязняў: яўрэйскае насельніцтва, ваеннапалонныя, удзельнікі антыфашысцкага супраціўлення, цывільныя жыхары. Загадзя спланаваныя забойствы і правы з тымі, хто трапіў у аблаву. Гісторыя гэтага пакутнага месца няпростая. А пасля таго як у Мінску з'явіўся такі шыкоўны мемарыяльны комплекс, ці стала яна больш даступнай і зразумелай сучасным пакаленням? І што яшчэ можна зрабіць, каб маладыя людзі змаглі адчуць, якая жудасная трагедыя тут адбывалася?

НОВАЯ КРЫНІЦА

На працягу 2014—2018 гадоў увесь комплекс земляных будаўнічых работ, якія былі звязаны з мемарыялізацыяй Малога Трасцянца, суправаджаўся археалагічным наглядам. Фіксаваліся рэшткі забудовы, збіраліся і апісваліся матэрыялы. У археалагаў Інстытута гісторыі НАН Беларусі тысячы знаходак. Былі выяўлены рэчы асабістага ўжытку: кубкі, відэльцы, лыжкі, разнастайны посуд, рознага кшталту манетны матэрыял, гузікі, упрыгажэнні, касметычныя і медыцынскія сродкі. У гады вайны вялася кампанія па перасяленні людзей, у дарогу дазвалялася браць не больш за адзін-два чамаданы. Натуральна, у няблізкі шлях людзі стараліся найперш узяць рэчы, зручныя для карыстання, — менавіта іх знаходзілі як у самім лагеры, так і на расстрэльным полі.

— Мы атрымалі абсалютна новы тып гістарычных крыніц. Дагэтуль для вывучэння Трасцянца выкарыстоўваліся ўсяго некалькі іх відаў: успаміны, якія зафіксаваны ў зборніку дакументаў, а таксама матэрыялы следчых дзеянняў, што праводзіліся падчас выкрывання асоб, якія ў той ці іншай ступені былі задзейнічаны ў ахове лагера альбо ў знішчэнні людзей падчас карных аперацый. А цяпер мы маем шматтысячную калекцыю прадметаў, якія належалі ахвярам, што знаходзіліся ў лагеры альбо былі дэпартаваныя з Заходняй

Еўропы для знішчэння ў ваколіцах Малога Трасцянца, — расказвае **загадчык аддзела археалогіі Сярэдніх вякоў і Новага часу Інстытута гісторыі Вадзім КОШМАН**.

— **Дзякуючы такім знаходкам можна вяртаць імёны?**

— Выйшаў мой артыкул у «Беларускім гістарычным часопісе», дзе робіцца спроба звязаць рэчы ахвяр з пэўнымі асобамі. Але гэта вельмі складана. Па-першае, выбарка не такая вялікая. Па-другое, трэба разумець, што ў заходнееўрапейскай традыцыі не было прынята пазначаць, каму рэч належыць, — яна ж масавая, паўсядзённая. Падпісваліся рэчы, калі чалавек быў у месцах зняволення, напрыклад, знаходзіліся ў турме, у лагеры на Шырокай альбо на Валадарскага. У такой ахвяры маглі быць падпісаныя лыжка, відэлец, кацялока — тут ужо можна ідэнтыфікаваць чалавека. Такія знаходкі таксама былі выяўлены ў Малым Трасцянцы, яны апісваюцца ў матэрыялах 1944 года. Іншая справа, што гэта праблема савецкай традыцыі памяці: раней запыту на персаналізацыю фактычна не існавала. Абсалютна дастаткова было назваць шматтысячную лічбу загінулых, не актуалізуючы інфармацыю, што гэта за людзі і адкуль яны.

— **Можа, такая абезасобленасць якраз адна з прычын таго, што ваенная гісторыя не кранае моладзь, і пра Трасця-**

нец не ведалі нават сталічныя жыхары?

— Трэба ўлічваць і гістарычны кантэкст. Тэма Халакосту савецкай дзяржавай амаль не ўзнёмалася, і ўсё было прадстаўлена як генацыд савецкіх грамадзян. У той жа час у Трасцянцы масава знішчаліся яўрэі з Мінскага гета і з Заходняй Еўропы. Вось гэтае стаўленне, што людзі «не нашы» і тэма «не тая», таксама адыграла ролю. Дэпартаваныя з Заходняй Еўропы вядомыя пайменна, захаваліся спісы — гэта 26-27 тысяч чалавек, — але ж там былі знішчаны і тысячы савецкіх грамадзян. І тут ёсць пытанні. Якая колькасць людзей трапіла сюды падчас аблаў і была расстрэляна? Альбо: якія ахвяры знаходзіліся ў турмах горада Мінска? Мы не ведаем прозвішчаў гэтых людзей, іх нацыянальнасцяў. Мінскае гета было да ста тысяч чалавек, амаль усе гэтыя людзі загінулі, і часткова яны знішчаліся і ў Малым Трасцянцы. Але зноў жа: у якой колькасці? Наогул мы не ведаем дакладна лічбы, колькі ж людзей загінула ў Трасцянцы. Заключэнне Надзвычайнай камісіі 1944 года — усяго толькі думка людзей, што тут магло быць столькі знішчаных. Для ўстанаўлення дакладнай колькасці было зроблена недастаткова, і тая лічба, якая цяпер існуе, — 206 500 — як не можа быць абвергнута, так і не можа быць пацверджана. У той жа час мы не маем крытэрыяў падліку

ні па адным лагеры, канцлагеры — яны ўсюды прыблізныя.

— **Даследаванні, якія вы праводзілі, таксама не дапамогуць вярнуць лічбу?**

— Гэта праблема і судова-медыцынская, і археалагічная, і гістарычная. Калі пахаванні проста зроблены без крэмацыі, без спальвання потым цел, то ў прынцыпе ўзнавіць колькасць ахвяр у пэўнай траншэі было б магчыма, калі б яна цалкам была раскапана. Зноў жа, калі такіх магіл 34, мы можам прыдумаць алгарытм для падліку. Аднак у наступных магілах людзей магло быць і больш, і менш. Абцяжарваецца гэта яшчэ і тым, што цэлы ў канцы 1943 года выкопваліся і спальваліся, а па кальчынаваных костках, па попеле не скажаш, колькі там было знішчаных. З іншага боку, трэба ацэньваць людскі патэнцыял. Ці магла быць такая колькасць вязняў у Мінску? Хіба мы ведаем дэмаграфічную сітуацыю горада перад вайной? А што вядома пра перыяд 1937—1939 гадоў і лічбу рэпрэсаваных? А праблема бежанцаў: якая колькасць людзей пакінула горад ці вярнулася ў яго? Дык з чаго будзем весці падлік?

— **Сёння Трасцянец стаў месцам міжнароднай памяці. А ці не мала мы гаворым пра тое, што там знішчаліся жыхары Беларусі?**

— Мы робім памылку, калі хочам падзяліць ахвяр па дзяржаўнасці і нацыянальнай пры-

належнасці, на «савецкіх» ці «несавецкіх». Гэта ахвяры жудасных падзей, якія адбываліся на перыяд акупацыі. У любым выпадку гэта месца трагедыі тысяч і тысяч людзей. Я рады за беларускую ўладу, што ў нас ідуць на тое, каб увекавечыць памяць людзей, якія дакладна знішчаны ў гэтым месцы. З боку Аўстрыі, Германіі або Чэхіі мы маем стапрацэнтныя крыніцы — дэпартацыйныя спісы і звесткі, колькі з іх даязджала (у сярэднім 900—1000 з кожнага эшалона). І калі вядома, што людзі былі перавезены і знішчаны тут, чаму іх імёны і прозвішчы не ўвекавечыць? Тым больш многія нашы суайчыннікі не ведалі, што тут такое адбывалася. Праблема ў іншым. Існуе думка, што Трасцянец становіцца месцам памяці аўстрыйцаў, немцаў або чэхаў, а мы не можам зрабіць свой «масіў імён», таму што дакладна не ведаем тысяч савецкіх ахвяр. І гэта пры тым, што дэпартаваных ахвяр было два дзясяткі тысяч, а па заключэнні 1944 года ў Трасцянцы знішчана каля 200 тысяч. Хто астатнія 180 тысяч? А гэта і яўрэі Мінскага гета, і грамадзяне Мінска і ваколіц, партызаны, падпольшчыкі, хутчэй за ўсё, ваеннапалонныя, мірныя жыхары, якія трапілі падчас аблаў, людзі, якія трапілі пад пэўныя падазрэнні альбо былі забіты падчас пэўнай акцыі. Уліковых дакументаў гэтых людзей не захавалася, ды ў шэрагу выпадкаў нават немцы не вялі такі падлік.

— **Па знойдзеных рэчах цяжка вызначыць, адкуль прыбывалі ахвяры?**

— Археолагі зыходзяць з таго, што ва ўжытку савецкіх грамадзян рэчаў заходнееўрапейскага паходжання амаль што не было. У той жа час на мностве выяўленых прадметаў можна ўбачыць клеймы вытворцаў — Германіі, Аўстрыі, Чэхіі, выяўлены манетны матэрыял гэтых краін і г. д. Натуральна, што імі карысталіся асобы, якія былі дэпартаваныя. У той жа час калі мы знаходзім манетны матэрыял савецкага часу альбо рэшткі абутку савецкай вытворчасці, разумеем, што гэта належала альбо выхадцам з Мінскага гета, альбо іншым грамадзянам Мінска розных нацыянальнасцяў. Тут трэба зрабіць важную заўвагу. Сярод знаходак прэзвуюць, безумоўна, рэчы заходнееўрапейскай вытворчасці. Чаму? Людзі сюды

ехалі жыць. У іх быў чамадан, які канфіскаваўся ў лагеры, рэчы сартаваліся: штосьці прадаць, аддаць на пераплаўку. А што маглі мець грамадзяне, якія да гэтага трапілі ў турму, мінскі лагер альбо былі захоплены падчас аблавы? Фактычна нічога! Калі бачым дыспрапорцыю, трэба гаварыць не пра тое, што там колькасць знішчаных дэпартаваных асоб нашмат большая, проста так склаліся абставіны. У савецкіх грамадзян, яўрэяў Мінскага гета, якіх везлі сюды таксама на знішчэнне вялікай колькасці рэчаў проста не магло быць. Экскурсаходы, некаторыя гісторыкі дапускаюць шматлікія памылкі ў выказваннях. Напрыклад, турысту могуць сказаць, што Малы Трасцянец — гэта лагер смерці, і там было знішчана больш за 200 тысяч людзей. Але там знаходзіўся працоўны лагер, там не было структуры для мэтанакіраванага знішчэння. Лагер нават наймаў людзей для выканання тых ці іншых работ, і яны мелі права выхаду за яго тэрыторыю. А вось абапал лагера існавалі месцы для расстрэлу, і менавіта яны даюць жудасную статыстыку ахвяр.

Амаль што ўсе дэпартаваныя асобы заходняй групы нават не былі ў лагеры Малы Трасцянец. Яны прыехалі на цягніку, іх загрузілі ў аўтамашыны і перавезлі на месца расстрэлу ў ваколіцах. Важна казаць, што было некалькі месцаў знішчэння. У Малым Трасцянцы таксама загінулі сотні і сотні людзей, але ён прызначаўся для працоўнай эксплуатацыі, а не мэтанакіраванага знішчэння. Да ахвяр лагера адносяць і шэсць з паловай тысяч людзей, якіх знайшлі спаленымі ў адрыве. Аднак у абсалютнай большасці гэта не вязні лагера, а асобы, прывезеныя з мінскіх турмаў, — іх дастаўлялі з Шырокай альбо іншых месцаў і адразу ж расстрэльвалі.

— **Ці можна сказаць, што Трасцянец — месца памяці, звязанае з мінскімі падпольшчыкамі, наогул супраціўленнем?**

— Гэта так, але трэба казаць шырэй: Малы Трасцянец з Благаўшчынай і Шашкоўкай — гэта агульная магіла грамадзян Заходняй і Усходняй Еўропы. Не трэба забываць, што ў Мінску зрабіць важную заўвагу. Сярод знаходак прэзвуюць, безумоўна, рэчы заходнееўрапейскай вытворчасці. Чаму? Людзі сюды

— **Але ж і тэрыторыя Трасцянца пакуль не даследавана цалкам...**

— На цяперашні момант магчымасць правядзення даследаванняў захавалася толькі на месцы былога лагера, таму што тэрыторыя расстрэльнага поля ў Благаўшчыне пакрыта плітамі. Фактычна яна закансервавана. Калі будзе запатрабаванасць, у любы час там можна правесці даследаванні. І гэта толькі лепш для таго месца, таму што, пачынаючы адразу пасля Другой сусветнай вайны, амаль да стварэння мемарыяльнага комплексу там працавалі «чорныя капальнікі», якія раскопвалі магілы з мэтай здабыць пэўныя рэчы. Была і застаецца іншая праблема: на тэрыторыі былога лагера загаралі, смажылі шашлык, выгульвалі сабак. Людзі прызвычаліся там так бавіць час, і сёння некаторыя пабудову мемарыяльнага комплексу ўспрынялі проста як добраўпарадкаванне тэрыторыі, стварэнне парку з пэўнымі выгодамі цывілізацыі, нармальнымі сцэжкамі і гэтак далей...

— **І што трэба зрабіць, каб вяртаць адчуванне гісторыі?**

— Вы закранаеце сферу агульначалавечую. На маю думку, мала якая цывілізацыя змагла вырашыць гэтае пытанне: што зрабіць такое, каб людзі шанавалі продкаў, пэўныя мясічны. Трэба ўлічваць перарванасць пакаленняў і разумення, што мы звязаны з людзьмі, якія там могуць ляжаць. Мала хто з нашчадкаў былых савецкіх грамадзян можа сказаць, што там забітыя яго сваякі. Бясспрэчна, інфармацыіны складаны падобных месцаў павінен быць больш актыўны. Гэта і пашырэнне экскурсійных праграм, і стварэнне сучаснага сэрвісу для абільных тэлефонаў, каб праз QR-коды можна было атрымліваць звесткі пра месца, яго гісторыю, прызначэнне лагэрных пабудов. Комплекс, на маю думку, павінен быць больш «жывы». Там цяпер прысутнічае манументальнасць, аднак адсутнічае «жывая гісторыя» — фотаздымкі ахвяр, іх біяграфічныя звесткі, урэшце, дагушчальныя нават нейкія мультымедыя, кшталту экрана, на якім пастаянна бы трансліраваўся дакументальны 10-хвілінны фільм 1944 года пра Малы Трасцянец.

Алена Дзядзюля.